

1950 — 1960 DEVRESİNDE TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇLER

Sami ÖNGÖR

Türkiye'de « iç göçler » hakkında yaptığımız ilk araştırmaları daha önce Türk Coğrafya Kurumu dergisinde, iki ayrı yazı halinde yayınlamıştık (1). İlk yazımızda 1950'deki durumu göstermiş, ikincisinde ise, 1955 sayımı neticelerinden de faydalanarak 1950 - 1955 devresindeki gelişmeleri izlemiştik. Hâlen 1960 sayımına ait rakamları da elde etmiş bulunuyoruz.

Daha önce baş vunduğumuz kaynakların muvakkat rakamlar oluşu sebebiyle yer yer bazı hatalara düşmekten kurtulamamıştık. Bu sebeple iç göçler hâdisesini, 1960 neticeleri ile birlikte ve bu defa 10 yıllık bir devre için yeniden ele almak ve düştüğümüz hataları da bu arada düzeltmek istiyoruz.

Aşağıda son üç sayım sırasında Türkiye'de ne kadar insanın doğum yeri dışında yaşamakta olduğunu ve bunun nasıl bir tempo ile arttığını özet olarak görüyoruz (2).

-
- (1) S. ÖNGÖR, Türkiye'de Dahilî Muhaceret Hakkında (l'Emigration Intérieure en Turquie), Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 18-19, 1950-1955 Devresinde Türkiye'de İç Göçler (l'Emigration Intérieure en Turquie Dans la Période 1950-1955), Türk Coğrafya Dergisi, sayı 21.
- (2) İstatistik Genel Müdürlüğünün «doğum yerleri itibariyle Türkiye Nüfusu» adlı cedvelinde ünite olarak vilâyet alınmıştır. Buna göre her hangi bir vilâyetin köy ve kasabalarından o vilâyet merkezine gelip yerleşen insanlar aşağıdaki sayılara dahil değildir; göç hareketleri dışında kalmaktadırlar. Bahis konusu olan, her hangi bir vilâyetten, uzak veya yakın diğer bir vilâyete intikal eden nüfustur. Meselâ 1960 yılında Giresun vilâyetinde doğmuş olan insanların sayısı 457.618 idi. Bunun 373.770 i Giresun vilâyeti sınırları içinde yaşamakta, geriye kalan 84.309 u ise Türkiye'nin diğer vilâyetlerine dağılmış bulunmaktadır. İşte bizim meşgul olacağımız bu son sayıdır. Öte yandan burada Türkiye içinde vukua gelen yer değiştirmeleri bahis konusudur. Meselâ 1950 1.692.933 kişinin doğum yeri haricinde yaşamakta olduğunu görüyoruz. Bu sayıya, Türkiye dışında doğmuş olup memleketimizin her hangi bir yerine gelip yerleşmiş olanlar dahil değildir. Bu nokta üzerinde okuyucularımızın önemle dikkatini çekmek isteriz.

Sayım yılı	Türkiye nüfusu	Doğum yeri olan vilâyet dışında yaşayan nüfus	
		Miktar	Oran
1950	20.947.188	1.692.933	%o 80.7
1955	24.064.763	2.507.954	%o 104.8
1960	27.829.198	3.186.166	%o 114.4

1950 de doğum yeri dışında yaşayanların Türkiye genel nüfusuna oranı %o 80.7 iken 1955 de %o 104.8 e çıkmış, bu beş senelik devrede 815.021 kişi yeniden iç göç hareketlerine katılmıştır. 1955 ile 1960 arasında oran, 678.212 kişinin ilâvesiyle %o 114.4 e yükselmiştir. Görülüyor ki, iç göçlere yeniden katılanların miktarı 1950 - 1960 arasında hemen hemen iki kat olmuştur. Bu durum, süratle artan genel nüfusun yanında oran olarak bu derece kuvvetli hissedilmiyor (%o 80.7 den %o 114.4). Burada dikkati çeken diğer bir nokta da şudur: Gerek mutlak sayı ve gerekse oran bakımından 1955 - 1960 devresinde daha önceki beş senelik devreye nazaran bir yavaşlama vardır. Elimizdeki malzeme ancak beşer yıllık devreler için inceleme yapmağa imkân veriyor Seneler boyunca gidiş hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

İç göçlerin genel durumunu böylece açıkladıktan sonra, şimdi bölge ve vilâyetleri ele alarak meseleyi daha etraflıca ortaya koymaya çalışalım. Hiç bir vilâyet yoktur ki, sadece dışardan (yani diğer vilâyetlerden) nüfus çekmiş olsun. Çok tabii olarak o vilâyet aynı zamanda dışarıya da bir miktar nüfus sevkeder; yani hadise karşılıklıdır. Fakat bu duruma rağmen, incelememizde kolaylık olması için vilâyetlerimizi üç guruba ayırmak suretiyle gözden geçireceğiz: 1 — Daha çok dışarıya göçmen sevk edenler; 2 — Daha çok dışardan göçmen toplayanlar; 3 — Bu bakımdan bariz bir durum göstermeyenler. Bu ayırmada şöyle bir ölçüye dayanıyoruz: 1960 da Türkiye'de iç göçlerin genel oranı olan «%o 114.4» ü sınır olarak alıyoruz. Bu sınırın daha üstünde bir değer taşıyanları birinci ve ikinci guruba, altında kalanları ise üçüncü guruba ayırıyoruz.

İç göçlere ait verdiğimiz sayılarda ve oranlarda, kaçınılmazı mümkün olmayan bir hata payı olacaktır. Netekim sayım sırasında askerlik, öğretim, tedavi veya tamamen tesadüfi ve çok geçici bir sebeple doğum yeri olan vilâyetin dışında bulunan nüfus da yukarıdaki rakamlara zarurî olarak dahil edilmiştir. Çünkü faydalandığımız doküman bu çeşit nüfusu ayırmağa imkân vermemektedir.

1 — Dışarıya Göçmen Sevk Eden Vilâyetler: Bu grupta 30 kadar vilâyet yer almaktadır. Bunların ilk 14 ünde dışarıya göçmen sevk etme oranı 1950 den beri daima % 114 ün üstünde kalmıştır. (3).

	1950 %0	1955 %0	1960 %0
Rize	238	248.4	248.9
Erzincan	176	208	245
Trabzon	169	196	210
Edirne	165	159	181
Gümüşhane	153	202	196
Tekirdağ	144	173	202
Giresun	126	157	184
Kırklareli	126	161	174
Elâzığ	125	129	161
Çankırı	119	165	193
Antvin	117	159	172
Bitlis	117	125	106
Bilecik	117	176	200
Isparta	115	122	131

Diğer 16 sı ise, 1950 de bariz bir göçmen sevki merkezi olmadığı halde, 1955 de veya daha sonra bu guruba girmişlerdir. Bunlar :

Kastamonu	112	156	178
Erzurum	107	128	134
Kayseri	97	130	138
Bursa	91	116	116
Sivas	84	123	141
Kocaeli	84	123	141
Denizli	84	130	124
Bolu	81	131	143
Çanakkale	81	123	176
Malatya	81	128	154
Tunceli	80	133	137
Sinop	78	122	143
Balıkesir	77	117	135
Ordu	68	105	122
Mardin	44	137	93
Yozgat	37	89	122

(3) Bir yanlış anlamaya yer vermemek için örnek verelim; Meselâ 1960 da Tür-

Bu listede yer alan vilâyetler içine oran bakımından rekor Rize vilâyetine aittir. Fakat 1950 de %0 238 den 1955 de %0 248 e çıkan göçmen sevkî oranı 1955 - 1960 devresinde hemen tamamen durmuştur. Buna karşılık Erzincan'da %0 176 ile başlayan oran 1960 da %0 245 e ulaşarak Rize'nin seviyesine yaklaşmıştır. Bu on yıllık devre boyunca yukarıda adları yazılı vilâyetlerin hemen hepsinde bir artış müşahede edilmektedir. Ancak bu artış, genel olarak devrenin ilk yarısında, yani 1950 - 1955 arasında hızlı bir tempo ile meydana gelirken, 1955 - 1960 da yavaşlama, hattâ bazılarında duraklama ve geri kalma görülmektedir. Aşağıda bu durumu görüyoruz :

	1950 - 1955 deki artış veya azalış %0 olarak	1955 - 1960 daki artış veya azalış %0 olarak
Trabzon	+ 30	+ 14
Gümüşhane	+ 49	— 6
Giresun	+ 31	+ 17
Kırklareli	+ 35	+ 13
Çankırı	+ 46	+ 28
Artvin	+ 42	+ 13
Bitlis	+ 8	— 19
Bilecik	+ 59	+ 24
Kastamonu	+ 44	+ 22
Erzurum	+ 21	+ 6
Kayseri	+ 33	+ 8
Bursa	+ 25	— 0
Sivas	+ 39	+ 18
Kocaeli	+ 74	— 5
Denizli	+ 46	— 6
Bolu	+ 50	+ 12
Malatya	+ 47	+ 26
Tunceli	+ 53	+ 4
Sinop	+ 44	+ 21
Balıkesir	+ 50	+ 18
Ordu	+ 37	+ 17
Mardin	+ 93	— 44
Yozgat	+ 52	+ 33

kiye'de Rize doğumlu nüfus 321.202 idi. Bunun 241.301 i Rize vilâyeti içinde, 79.901 i ise Türkiye'nin diğer vilâyetlerinde bulunuyordu. Buna göre, Rize'nin dışarıya göçmen sevk etme oranı $79.901 \times 1000 : 321.202 = \%0 248$ dir.

İç göç hareketlerine büyük ölçüde katılan bu otuz vilâyetin durumlarını sadece nüfus sevk etme oranları ile ifade doğru olmaz. Bu arada mutlak sayılar üzerinde de durmamız gerekir. Son üç sayımda bu vilâyetler içinde 50.000 den fazla göçmen sevk edenleri, önemleri sırasıyla aşağıda gösteriyoruz:

Doğum yeri olan vilâyetin dışında yaşayan nüfus miktarı :

	<u>1950</u>	<u>1955</u>	<u>1960</u>
Trabzon	82.816	108.906	137.518
Sivas	47.494	79.467	104.666
Kastamonu	51.492	71.677	92.734
Balıkesir	41.447	69.997	91.730
Giresun	42.178	61.030	84.309
Rize	55.999	67.830	79.901
Erzurum	50.320	65.733	79.625
Bursa	44.666	64.819	72.297
Kayseri	41.228	58.996	72.255
Erzincan	39.049	51.992	71.151
Malatya	41.764	47.550	69.498
Ordu	26.836	47.028	64.202
Gümüşhane	35.816	52.320	57.872
Denizli	30.384	52.864	57.550
Çankırı	28.308	43.475	55.877
Bolu	25.238	45.029	55.538
Tekirdağ	27.626	38.827	52.249
Yozgat	11.914	36.793	53.709 (4)

Bu 18 vilâyetin sevk ettiği nüfus toplamı olan 1.403.401, 1960 genel toplamının yarısına yaklaşır. Mutlak miktar bakımından artış Sivas, Balıkesir, Giresun, Ordu, Çankırı, Bolu ve Tekirdağ vilâyetlerimizde yüzde yüzün üstündedir. Bu arada Yozgat'ın durumu özellikle dikkatı çekiyor. Bu vilâyetimizde artış miktarı yüzde üçyüzü bulmaktadır.

(4) 50.000 den daha fazla nüfus sevk eden vilâyetlerimiz içinde İstanbul, Ankara, İzmir, Kars, Konya ve Manisa da yer almaktadır. Ancak bu vilâyetlerin dışardan göçmen toplama miktar ve oranları daha yüksek olduğu için bunları ikinci guruba alıyoruz.

30 vilâyet içinde coğrafî bölge olarak 10 vilâyetle Karadeniz bölgesi başta gelmektedir. Filhakika bu bölge, Türkiye'nin en çok göçmen sevk eden coğrafî bölgesi olmak vasfını 1950 den beri muhafaza etmektedir.

Doğum yerlerini terkeden nüfus acaba en çok nerelere gitmektedir? Meseleyi takip edilmesi güç, karışık bir liste halinde göstermiyerek şöyle bir yoldan hareket edelim. Aşağıda bu vilâyetlerden her birinin yanında iki şehir adı ile sayı yazılmıştır. Bunlar o vilâyetten ayrılan nüfusun ne kadarının en çok hangi iki vilâyete gidip yerleştiklerini göstermektedir (1960 durumuna göre): R i z e (İstanbul 37.408, Ankara 6.278), E r z i n c a n (İstanbul 34.161, Ankara 11.483), T r a b z o n (İstanbul 39.233, Samsun 24.335), E d i r n e (İstanbul 24.316, Ankara 2.920), G ü m ü ş h a n e (İstanbul 13.866, Trabzon 6.680), T e k i r d a ğ (İstanbul 29.968, Kırklareli 3.362), G i r e s u n (İstanbul 40.969, Samsun 8.251), K ı r k l a r e l i (İstanbul 20.178, Ankara 2.200), E l â z ı ğ (İstanbul 9.689, Adana 6.929), Ç a n k ı r ı (İstanbul 13.155, Zonguldak 6.854), A r t v i n (İstanbul 6.683, Ankara 4.495), B i t l i s (İstanbul 2.687, Diyarbakır 1.808), B i l e c i k (Eskişehir 11.452, İstanbul 5.168), İ s p a r t a (Ankara 6.315, İstanbul 6.059), K a s t a m o n u (İstanbul 57.790, Ankara 9.945), E r z u r u m (İstanbul 15.274, Ankara 12.709), K a y s e r i (Ankara 20.972, İstanbul 17.951), B u r s a (İstanbul 29.314, Ankara 7.757), S i v a s (İstanbul 41.860, Ankara 17.777), K o c a e l i (İstanbul 16.530, Sakarya 8.162), D e n i z l i (İzmir 10.345, İstanbul 5.581), B o l u (Ankara 15.392, İstanbul 12.980), Ç a n a k k a l e (İstanbul 16.423, Balıkesir 5.491), M a l a t y a (İstanbul 21.241, Adana 12.491), T u n c e l i (Elâzığ 7.542, İstanbul 3.489), S i n o p (İstanbul 20.207, Ankara 4.486), B a l ı k ı s ı r (İstanbul 21.669, İzmir 21.151), O r d u (İstanbul 22.257, Samsun 16.885), M a r d i n (Diyarbakır 6.681, Siirt 6.532), Y o z g a t (Ankara 16.630, İstanbul 14.864).

Burada Ankara ve hele İstanbul'un iç göçler karşısında ne derece rakipsiz iki merkez olduğunu ve bilhassa İstanbul'a yönelen göç akınlarının miktar bakımından ne derece önemli bir seviyeye ulaştığını açıkca görüyoruz. Nitekim 30 vilâyet içinde ancak dört tanesi hariç (Bilecik'in en çok göçmen sevk ettiği Eskişehir, Denizli'nin İzmir, Tunceli'nin Elâzığ ve Mardin'in ise Diyarbakır'dır), yirmiikisi İstanbul'a, dördü de birinci derecede Ankara'ya yönelmiştir. Dikkatı çeken diğer önemli bir gerçek de şudur: İs-

İstanbul'a yönelen nüfus miktarı sadece başta gelmekle kalmıyor, diğer vilâyetlere yönelene nazaran büyük bir mesafe ile ilerde kalıyor. Meselâ Kastamonu'nun sevkettiği nüfus miktarı 1960 da 92.734 idi. Bunun üçte ikisine yakını, 57.790 ı İstanbul'a yerleşmiştir (5).

2. **Dışardan Göçmen Çeken Vilâyetler :** Türkiye'de en çok göçmen toplayan vilâyetleri önemleri sırasıyla aşağıda gösteriyoruz. Her vilâyetin karşısındaki oran, o vilâyette yerleşmiş bulunan yabancı doğumlu nüfusun (yani Türkiye'nin diğer yerlerinde doğup buraya gelmiş olanlar, Türkiye dışında olup gelenler dahil değil) vilâyet genel nüfusunun ne kadarına tekabül ettiğini göstermektedir.

	1950	1955	1960
	%o	%o	%o
İstanbul	325	431	445
Ankara	242	288	332
İzmir	149	200	210
Adana	140	141	163
Sakarya	—	143	162
Eskişehir	124	156	161
Muş	150	139	134
Samsun	134	114	131
Zonguldak	78	115	129
Amasya	96	80	119 (6)

(5) Bu münasebetle 1960 da İstanbul'da yerleşmiş olan yabancı doğumlu nüfusun, önemi dolayısıyla alfabe sırasıyla tam listesini veriyoruz: Adana 8.350, Adıyaman 1.111, A. Karahisar 5.052, Ağrı 1.486, Amasya 4.700, Ankara 19.711, Antalya 7.719, Artvin 6.683, Aydın 3.701, Balıkesir 21.669, Bilecik 5.168, Bingöl 3.512, Bitlis 2.687, Bolu 12.980, Burdur 1.541, Bursa 29.314, Çanakkale 16.423, Çankırı 13.155, Çorum 5.932, Denizli 5.581, Diyarbakır 4.876, Edirne 24.316, Elâzığ 9.689, Erzincan 34.161, Erzurum 15.274, Eskişehir 7.799, Gaziantep 7.118, Giresun 40.969, Gümüşhane 13.866, Hakkâri 335, Hatay 3.899, İsparta 6.069, İçel 5.241, İzmir 18.539, Kars 8.910, Kastamonu 57.790, Kayseri 17.951, Kırklareli 20.178, Kırşehir 2.449, Kocaeli 16.530, Konya 15.637, Kütahya 3.150, Malatya 21.141, Manisa 6.798, Maraş 2.875, Mardin 3.221, Muğla 3.139, Muş 1.020, Nevşehir 5.244, Niğde 6.869, Ordu 22.257, Rize 37.408, Sakarya 13.235, Samsun 13.140, Siirt 5.740, Sinop 20.207, Sivas 41.860, Tekirdağ 29.968, Tokat 10.392, Trabzon 39.233, Tunceli 3.489, Urfa 4.961, Uşak 2.439, Van 2.348, Yozgat 14.864, Zonguldak 15.511.

(6) Başlıca nüfus toplayan vilâyetlerimiz arasında, bu listede yer vermemiş olmamıza rağmen Çanakkale ve Koceli de bulunmaktadır. Bu iki vilâyetimizde

Mutlak sayılarla ifade edecek olursak durum şöyledir (1960): İstanbul 837.582, Ankara 439.147, İzmir 223.227, Adana 124.611, Samsun 85.745, Sakarya 58.756, Zonguldak 73.734, Eskişehir 59.682, Amasya 30.785, Muş 22.529 (7).

Bunlardan yalnız dördü, İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana 1.624.567 nüfus toplarlar ki, bu miktar Türkiye'de 1960 yılında doğum yeni haricinde yaşayan insan sayısının yarısından biraz fazladır. Hele İstanbul istisnaî bir yer tutar ve Türkiye'deki bütün dahilîgöç hareketlerinin % 27 sine tek başına hedef olmaktadır (8).

3. Göç Hareketleri Karşısında Bariz Bir Durum Göstermeyen Vilâyetler: Geri kalan 27 vilâyetimiz, daha önceki listelerde adı geçenlere nazaran göç hareketleri karşısında bariz bir durum göstermemektedirler. Çünkü bunların hepsinde de gerek nüfus sevk etme ve gerekse toplamı oranları Türkiye ortalaması olan % 114 ün altında kalmaktadır. Hattâ bazılarında bu oran ve miktarlar çok küçük sayılar halinde görülmektedir.

Bununla beraber bu 27 vilâyeti göçmen çekmek veya sevk etmek bakımından yine iki gruba ayıracağız :

I — Daha Çok Göçmen Sevk Edenler : Kırşehir % 167 sevk, % 35 toplama, Uşak 132 - 43, Nevşehir 126 - 29, Niğde 123 - 33 (9), Maraş 110 - 36, Siirt 103 - 81, Bingöl 97 - 80, Burdur 97 - 54, Tokat 97 - 42, Kars 95 - 53, Afyon 91 - 30, Antalya 91 - 37, Gaziantep 90 - 51, Muğla 85 - 43, Urfa 83 - 43, Çorum 83 - 23, Van 83 - 59, Konya 81 - 40, Kütahya 80 - 65, Ağrı 75 - 74, Adıyaman 73 - 15.

yukardaki oranlar sırasıyla 151 ve 214 dür. Böyle hareket etmemizin sebebi, birinin, nüfusuna göre önemli bir askerî bölgede yer alması, diğerinin idarî sınırlarında değişiklik olması ve ikiye bölünmesidir. Buradaki oranların kabarmışlığını iç göçler hâdisesi ile ilgili bulmamaktayız.

- (7) Yabancı nüfusu yerli nüfusa oranla ifade yolundan hareket etmenin pratikliği yanı başında bir mahzurunun burada işaret edelim. Dışardan 71.740 kişi toplanmasına rağmen Manisa'yı bu listeye ithal edemedik. Çünkü bu miktar, vilâyetin genel nüfusuna göre % 109 dır, yani Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Çünkü Manisa'nın bizzat kendi nüfusu yüksektir.
- (8) İstanbul'un bu bakımdan durumunu daha yakından görmek için bk. S. ÖNGÖR, Köylerden Şehirlere Yönelen Nüfus Hareketleri Karşısında İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi, 26 Aralık 1962.
- (9) Göçmen sevk oranları Türkiye ortalamasının üstüne çıkan bu dört vilâyetin durumları idarî sınırlarında meydana gelen büyük ölçüdeki değişmeler sebebiyledir.

II — **Daha Çok Göçmen Toplayanlar** : Bunlar da Aydın %0 112 toplama, %0 78 sevk, Manisa 109 - 94, İçel 111 - 82, Hatay 99 - 57, Diyarbakır 97 - 91, Hakkâri 58 - 52.

Mutlak sayı olarak, birinci grupta en yüksek miktar 83.363 ile Konya'ya, en küçük ise 3.522 ile Hakkâri'ye, ikinci grupta en yüksek miktar 71.740 ile Manisa'ya ve en küçük ise 3.292 ile Tunceli'ne aittir.

Sonuç olarak, bütün bu listelerin tetkiki, ortaya, her biri üzerinde ayrı ayrı durulmağa değer nitelikte, çeşitli sosyal problemler koymaktadır. İç göç hareketleri bakımından üç gruba ayırdığımız vilâyetlerin nüfus kesafetleri ile ayrıldıkları gruplar arasında bir bağıntı görülüyor. Nüfus kesafeti oldukça yüksek bir merkez nüfus kabul eden bir bölge olarak karşımıza çıkıyor. Bazen de bu durumun tamamen aksine rastlıyoruz. O halde Türkiye'de göçleri tahrik eden «surpopulation» un teşekkülü birbirinden oldukça farklı kesafet seviyelerinde meydana gelmektedir. Bunun dayandığı fizikî ve sosyal sebeplerin araştırılması başlı başına önem taşıyan bir konudur.

Türkiye'de iç göçler hakkındaki bu son yazımızda ortaya konulabilen en katî netice, bu hareketlerin 1955 - 1960 devresinde, daha önceki beş yıllık devreye nazaran genel olarak hafiflemiş olduğu vakıasıdır. Fakat 1950 - 1955 arasındaki hızlı artışla bunu takip eden beş senelik devredeki yavaşlamanın sebeplerini gerek Türkiye'nin bütünü için ve gerekse bölgeler ve vilâyetler için araştırılması gerekir. Bu araştırmalar memleketimizin bazı hayatî problemlerinin aydınlanmasına hizmet edebilir.